

BALOGH PÉTER ISTVÁN

Szabadtér-tervezés történeti környezetben¹

Open space design in historic urban environment

LEKTOR | SCHNELLER ISTVÁN

VÁROSI SZABADTEREK MEGÚJÍTÁSÁNAK ELVI LEHETŐSÉGEI

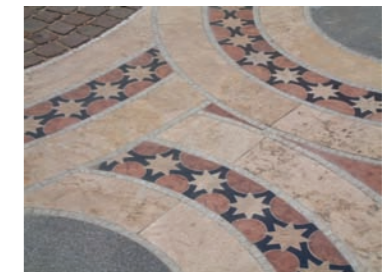
Az elmúlt évek örvedetesen szépszámú hazai városi szabadtér-megújítása és a napvilágot látott, egyre nagyobb szabású tervek ráirányították a figyelmet az ilyen beavatkozások szakmai háttérére – vagyis a „mit kell, mit lehet, mit szabad” gyakorlati és ideológiai kérdéseire. Fokozottan igaz ez a történeti központokban, városrészekben zajló folyamatok esetében, ahol

a védett, nagyrétekű városi környezet megkülönböztetett odafigyelést vált ki megbízókból, tervezőből, engedélyező hatóságból – és helyi polgárból egyaránt.

„A szabadterek megújításának időszerezése vitathatatlan. A nagy visszatérés azonban csak akkor lehet sikeres, ha a téralakítás a jelen igényeihez igazodva állandóan változik”.² Jelen tanulmány célja, hogy lépést tartson ezzel a változással, definiálja a történeti környezetben zajló városi szabadtér-tervezés fogalmát és

a szakterületen hiánypótló módon bemutassa, példákon keresztül elemesse és kategorizálja a lehetséges – és ma jellemző – tervezői viselkedésmódokat és tendenciákat.

VÁROSI SZABADTEREK

„A szabad tér³ felülről nyitott, az emberi használatra feltárt és alakított külső tér.”⁴ A nyugaton létező szakszó⁵ meghonosításának szándéka egyértelmű: nyitott, szabad – elsősorban – városi terekben gondolkodva alkotni, az összes, emberi használatra feltárt épületen kívüli részt egységes egészszé, szabadtérré formálva elszakadni a hagyományosan értelmezett zöldfelületi kategóriáktól. A szabadtér a látszat ellenére, teljes körűen mégis nehezen definiálható fogalom⁶, de bevezetése óta egyre nagyobb elfogadásra talált, s vált számos további fogalom és definíció alapjává. Így alakult ki többek között – az elsősorban a szabadterek korlátozások nélküli használatára koncentráló – közhasználatú szabadtér fogalma⁷, vagy az európai szakszóhasználattal (espaces urbains, urban landscape, städtische Freiräume), gondolkodásmóddal egybecsengő, a klasszikus városi térhelyzetek mellett az átmeneti tereket is jól kezelő városi szabadterek⁸ kategóriája.

TÖRTÉNETI KÖRNYEZET⁹

Az ICOMOS¹⁰ Történeti Városok Nemzetközi Bizottsága 1987-ben terjesztette elő a történeti városok védelmének nemzetközi chartáját (Washingtoni Charta), amely szerint: „A világ valamennyi városa – akár spontán fejlődés, akár tudatos tervezés eredménye, történeti város; mert történelmileg meghatározott társadalmak anyagi kifejeződése.”¹¹

Ebből – a műemléki szakma álláspontját tükröző – definícióból könnyen levezethető az a tétel, amely szerint ha „minden város történeti város” – akkor „minden városi környezet történeti környezet”. Ez így, önmagában talán túl általánosnak – s ezáltal kevésbé szakmainak – tűnhet, de a várostervezők „Új Athéni Chartája”¹² segít értelmezni a lényegét: „A várostervezés során meg kell őrizni a városi környezet valódi értéket képviselő hagyományos elemeit és identitását. Ilyenek egyes érdekes épületegyüttesek, a történelmi városrészek, a szabadterek és a zöldterületek.”

Összességében tehát a történetiség nem szűkíthető le a „rég” fogalmára, hanem azt a mindenkori városi környezet értékes elemei hordozzák – függetlenül keletkezésük korától.¹³ Megállapítható tehát, hogy történeti környezetben zajló városi szabadtér-tervezés minden olyan szakterületi tervezési tevékenység, amely már korábban – tudatos fejlesztés vagy spontán fejlődés nyomán – létrejött városi környezetben zajlik. S a tervezők fokozott felelősségét igazolja az a tény, hogy ez a definíció mára csaknem az összes városi szabadtér-tervezési feladatot lefed.

1 | Rekonstruktiiv jellegű modernizálás - Berlin, Lustgarten | web
2 | Rekonstrukció - Bécs, Belvedere, parterre részlet | foto: Mohácsi Sándor
3 | Rekonstrukció - Bécs, Belvedere, parterre részlet | foto: Mohácsi Sándor
4 | Historizálás - Budapest, Szent István tér, burkolatrészlet | foto: Almási Balázs

VÁROSI SZABADTEREK MEGÚJÍTÁSÁNAK ELVI LEHETŐSÉGEI

„Az elmélet, amely hódító útján alig ismer akadályt, a művészeti problémák útvesztőjében gyakran elvesztette a lába alól a talajt, mert általánosítani akarta azt is, ami a műalkotásban mindig egyedi, egyszeri s ezért megismételhetetlen.”¹⁴ Okulva Pogány Frigyes szavaiból, jelen elemzés célja elsősorban nem „vegytiszta” tervezői viselkedésmódok laboratóriumi titrálása és a tervezők és / vagy alkotásaik erőszakos és erőltetett besorolása valamely kategóriába, hanem napjaink, érzékeny városi szabadtereken végzett beavatkozásainak jobb megértése. Ez a megértés egyaránt fontos az oktatásban, a most induló generáció számára és a – még csak csírájában létező – szakterületi kritika munkájában.¹⁵ De tanulságos lehet a gyakorlati életben, a veszélyes tévutak időbeni felismerésében is, hiszen „...a tervezés során elkövetett hibák vagy tévedések olyan ökológiai, műszaki, funkcionális és esztétikai fogyatékoságokhoz vagy károkhöz vezethetnek, amelyek később csak nagyobb anyagi áldozatok árán, vagy egyáltalán nem korrigálhatók.”¹⁶

A lehetséges tervezői viselkedésmódok és tendenciák elemzése abból indult ki, miszerint a megújítások alapvető tulajdonsága, hogy a javasolt kialakítás miként viszonyul a meglévő állapothoz illetve annak eredeti változatához. Ebből a szempontból két főcsoportot lehet felvázolni: az első csoportba azok az esetek tartoznak, amikor a tervező (és/vagy a megbízó) az eredeti kialakításban olyan értékeket fedez fel, amelyek indokolják az ahhoz történő – különböző mértékű – igazodást. A második csoport elemei azok a megújítások, amelyek során a tervező (és/vagy a megbízó) nem tartja indokoltnak az eredeti funkciók, formák továbbélését, hanem egy gyökeresen új kialakítás mellett teszi le a voksát. A két alapeset további lehetséges változatai a következők:

MEGÚJÍTÁS AZ EREDETIHEZ HASONLÍTÓ KIALAKÍTÁSSAL

- rekonstrukció
- rekonstruktív jellegű modernizálás
- stilizált modernizálás
- modernizálás

MEGÚJÍTÁS AZ EREDETITŐL KÜLÖNBÖZŐ KIALAKÍTÁSSAL

- historizálás
- stilizálás
- ellenpontozás
- eszköztelenség

Látható (és a későbbiekben, a konkrét példák kapcsán még inkább egyértelmű lesz), hogy az egyes kategóriák gyakran csak igen kis különbségeket mutatnak egymáshoz képest, s hogy az elkészült művek besorolása, vagyis leegyszerűsítő jellemzése – tekintettel azok komplexitására, s a tervezői magatartás projekten belüli gyakori „következetlenségeire” – sem mindig egyszerű.

1. VÁROSI SZABADTÉR-MEGÚJÍTÁSOK AZ EREDETIHEZ (KÜLÖNBÖZŐ MÉRTÉKBEN) HASONLÍTÓ KIALAKÍTÁSSAL

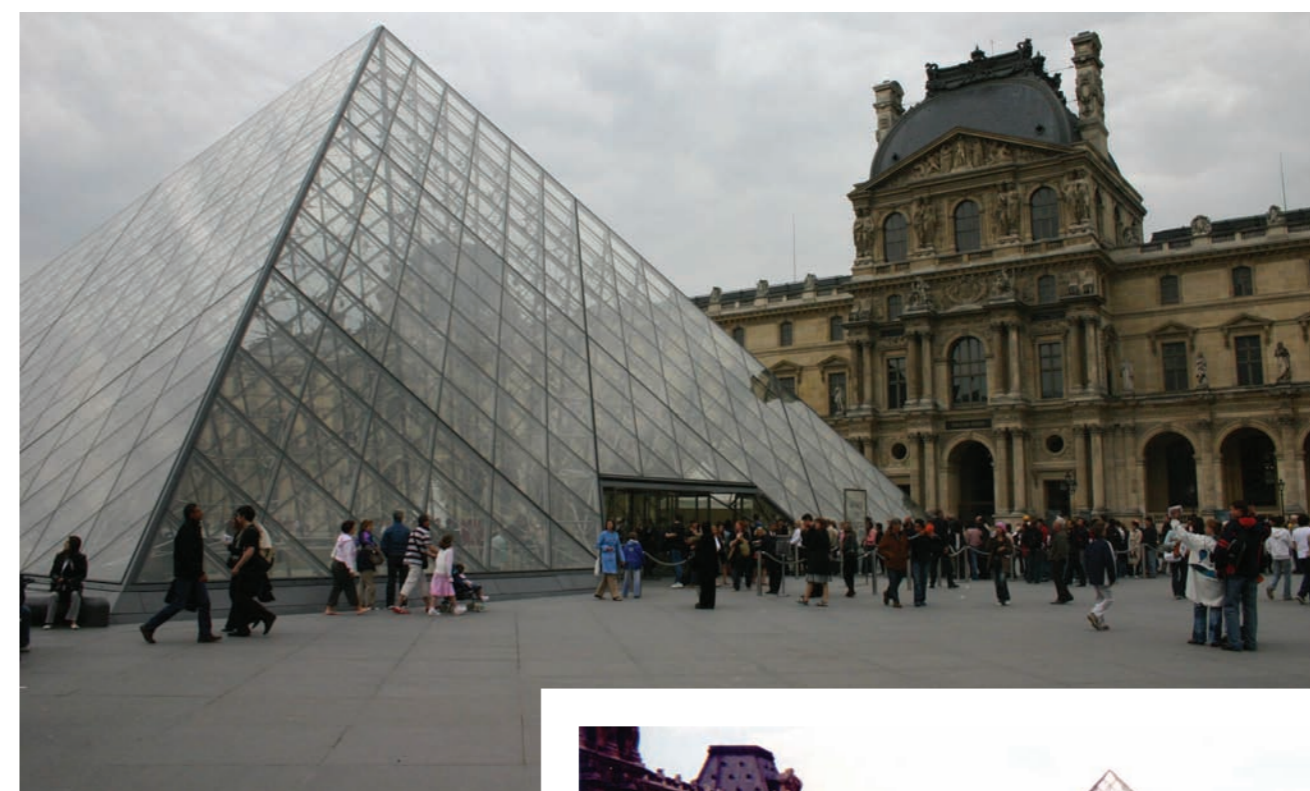
1.1 REKONSTRUKCIÓ – megújítás hűen a történeti előzményhez

Az eredeti kialakítás folyamatos megőrzése vagy újbóli kialakítása, eredeti tervek alapján, a korabeli technológiák, építőanyagok, növények felhasználásával. A városi viszonyok, az állandó változás közepette ritkán alkalmazható megoldás, hiszen az egyre korosodó eredeti koncepció ritkán képes kiszolgálni a megváltozó igényeket. Szinte kizárólag műemlékvédelmi szempontból kiemelkedő jelentőségű, városi kastélykertekben találkozunk ezzel a módszerrel.

Példa: Bécs, Belvedere.¹⁷ Az osztrák állam az elmúlt években súlyos eurótízmilliókat áldozott az – egyébként is folyamatosan barokk formájában megtartott – kastélykert egykori pompájának visszaállítására, amelynek során az eredeti tervek felhasználásával, annak minden részletében megfelelően újították fel az együttest. A kastélykert városi parkként funkcionál, de műemléki, kultúrtörténeti szempontok alapján teljes mértékben mentes a „mai igények” kiszolgálásától – vagyis a közel háromszáz éves alkotás eredeti formájában tökéletesen megállja a helyét.

1.2. REKONSTRUKTÍV JELLEGŰ MODERNIZÁLÁS – megújítás történeti előzmény alapján, kis mértékben a mai igényekhez igazítva

Az eredeti kialakításhoz nagyban hasonlító állapot kialakítása, eredeti tervek alapján, de a mai igénybevételek megfelelő anyaghasználattal. Olyan történeti jelentőségű, műemléki területek általános megoldása, ahol funkcionális okokból nem lehet teljes mértékben az eredeti kialakítás megőrzésére törekedni, de az építészeti együttes harmóniája, megszokott képe megköveteli a teljes funkcionális, formai megőrzést.

5 | Historizálás - Budapest, Szent István tér | foto: Almási Balázs
6 | Ellenpontozás - Párizs, a Louvre udvara | foto: Almási Balázs
7 | Ellenpontozás - Párizs, a Louvre udvara | web
8 | Ellenpontozás - Párizs, a Louvre udvara | web

Példa: Berlin, Lustgarten.¹⁸ A berlini dóm és a Spree közötti klasszicista parktér a náci idők áldozata lett: ekkor alakították át teljes felületén burkolt felvonulási térré. Az újraegyesítés után több tervpályázat is született a tér rendezésére, s meg is kezdődtek egy kortárs tér megvalósításának előkészületei. Ám ekkor a város vezetése az eredeti építészeti koncepció visszaállítása mellett döntött – igaz, a sokszorosára nőtt terhelés miatt az eredeti, kavicsburkolatot mindenhol mészkő váltotta fel, s a központi szökőkút is finoman modernizált medencét kapott.

1.3. STILIZÁLT MODERNIZÁLÁS

– megújítás a történeti előzmény stílárius elemeit felhasználva

Az eredeti kialakítás bizonyos alap-elemeit felhasználva, de már alapjaiban más térszerkezettel és/vagy funkcióval létrejövő alkotás, amely igyekszik hangulatában az eredeti kort megidézni. Olyan történetileg egységes, inspiratív környezetben indokolt beavatkozás, ahol az idők folyamán olyan nagy mértékben változtak meg a körülmények, hogy az eredeti állapotból csak néhány elem használható fel érdemben – de tekintettel a markáns építészeti környezetre a stílárius alkalmazkodás indokolt.

Példa: Salgótarján, Fótér.¹⁹

A Magyarország legjelentősebb modernista városközpontjának megújítására kiírt tervpályázat ellentmondásos helyzetet teremtett: a biztos befutónak gondolt, a vélt vagy valós „közízlést” képviselő, anyagban és formában egyaránt dúsuló tervek helyett az eredeti tervezői szándékot képviselő, a tér működő elemeit felhasználó, szinte szikár, modernista-funkcionalista tervek értek el nagyobb sikert. A végleges tervek kialakításakor is sikerült megőrizni a tér eredeti karakterét, a térszerkezetben és funkciókban pedig csak ott történt változás, ahol az pozitív eredményt hozott (forgalomcsillapítás, parkolók kiváltása, játszótér létesítése).

ben megváltoztak ugyan a körülmények, de az eredeti állapotból több elem, és az eredeti stílus is vállalható módon felhasználható.

1.4. MODERNIZÁLÁS

– megújítás történeti előzmény alapján, nagy mértékben a mai igényekhez igazítva

Az eredeti kialakításhoz nagyvonalakban vagy utalásaiban hasonló állapot kialakítása, eredeti tervek felhasználásával, de a mai igénybevitelnek megfelelő átalakításokkal, terület- és anyaghasználattal. Olyan történetileg egységes, inspiratív környezetben indokolt beavatkozás, ahol az idők folyamán nagy mérték-

Példa: Budapest, Móricz Zsigmond körtér.²⁰ A húszas-harmincas években kialakult térfalak építészeti arculata köszön vissza a metrőépítés kapcsán megújult téren. A markáns térszerkezet, közepén a „Gombával” – a hatalmas forgalomszervezési változások ellenére – szinte predesztinálta a tervezőt az illeszkedésre, a stílárius megfelelésre. A tér másik magja, a Szent Imre szobor és közvetlen környezete a megújítás során alig, illetve szintén a modernizálás szellemében változott.

2. VÁROSI SZABADTÉR-MEGÚJÍTÁSOK AZ EREDETITŐL KÜLÖNBÖZŐ KIALAKÍTÁSSAL

2.1. HISTORIZÁLÁS

– megújítás valamely („önkényesen”) kiválasztott korszak stílárius megidézésével

Kimondottan határozott tervezői viselkedésmód, amelynek során az alkotó egy adott korszak stílárius-jegyeit olyan markánsan alkalmazza, hogy a létrejövő együttes az avatlatlan szem(lélő) megtevesztésére is alkalmas – az „akár ilyen is lehetett volna” gondolat jegyében. Olyan helyzetekben gyakori, amikor a tervező / megbízó egy városi együttes alapkarakterét, vagy valamely domináns elemének stíláriusát tovább hangsúlyozni igyekszik, s ennek érdekében nem riad vissza az annak keletkezési korára jellemző elemek – konkrét történeti előkép nélküli – alkalmazásától. A „sosem volt” törté-

netiség stíláriusa, amely az eklekticizmustól leginkább abban különbözik, hogy nem keveri a stíláriusokat, hanem megmarad a kiválasztott korszak kifejezőmódján belül.²¹

Példa: Budapest, Szent István tér.²² A Budapest legnagyobb temploma előtti – parkolóként használt – tér rendezésére egy hatalmas mélygarázs megépítése teremtett lehetőséget. A templomkert rekonstruktív helyreállítása mellett a gyalogoszóna és a tér kialakításában a tervező az itáliai reneszánsz motívumkincséhez nyúlt – ez leginkább a főbejárat előtti „hímzett” köburkolatban, vagy a szimmetrikusan elhelyezett díszkutatban érhető tetten. A tér többi részén már nem ennyire direkt a történeti utalás, az elegáns raszteres köburkolat alapvetően a használhatóságot szolgálja. Összességében az eredetileg is nagyvonalú téralakítás és a magas szintű anyaghasználat sikeresen integrálja a historizáló elemeket az együttesbe.

2.2. STILIZÁLÁS

– megújítás új (korábban „nem indokolt” vagy nem lehetséges) minőség teremtésével, a környezethez való (stílárius) illeszkedés igényével

A historizáláshoz közeli tervezői magatartás, attól annyiban tér el, hogy az alkalmazott megoldások nem „egy az egyben” hordozzák a kiválasztott korszak elemeit, hanem összetéveszthetetlenül mai megoldásokba illesztve, „stilizálva” jelenítik meg azokat. Olyan helyzetekben gyakori, amikor a tervező / megbízó egy városi együttes alapkarakterét, vagy valamely domináns elemének stíláriusát tovább hangsúlyozni igyekszik, de véletlenül sem akarja azt a látszatot kelteni, hogy az adott városi szabadtér azzal azonos korból származik.

Példa: Budapest, Szt. Gellért tér.²³ A Kossuth-díjas építész sokat vitatott terve nyilvánvalóan a Gellért-szálló (a maga idejében ²⁴ szintén sokat vitatott) épületének hatása alatt készült – s nem véletlenül: a robusztus, a késő szecesszió jellemző vonásait magán viselő szállodaépület valóban uralja a teret. A kompozíció alapvonásaiban is, de a tér berendezési tárgyai (kútház, faragott virággyász-szegélyek, hullámzó padok, egyedi mészkő folyókák és napsugár-mintájú faveremrácsok) méginkább – néhol már-már görccsen – igyekeznek felidézni az elmúlt századelő dekorativista irányzatát.

2.3. ELLENPONTOZÁS

– megújítás új (korábban „nem indokolt” vagy nem lehetséges) minőség teremtésével, (bátor) új karakter kialakításával

A historizálástól és stilizálástól alapjaiban eltérő gondolkodásmód, amely nem idézi meg a (kiválasztott) alapkaraktert és nem is próbál meg illeszkedni hozzá, hanem tudatosan szembefordul vele és a stíláriusok kontrasztjára, a kontrasztok harmóniájára törekedve hoz létre új alkotást. Jellemzője, hogy az „új” igyekszik markáns, jellegzetes, emlékezetes formát ölteni – valóban ellenpontoszni, s ezáltal kiemelni, kihangsúlyozni a „régit”.

Példa: Párizs, a Louvre Napoléon udvara.²⁵ A bátor és (a maga korában) meghökkentető acél-üveg építmény – egyik kritikus szerint „hatalmas szálka a látogató szemében” – a mai napig megosztja a párizsiakat. A 21 méter magas, 35 méter oldalhosszúságú „főpiramis” kiegészítő mellékelemeivel teljes mértékben újrászervezte a Louvre főbejárati terét – de határozott állásfoglalásával egyszersmind gyökeresen átfőrt a teljes barokk együttesről a világban élő képet is. Az ellenpontozás nem mindig ilyen sikeres – olyan komplex tervezői készséget igényel, amely csak keveseknek adatott meg, s amelynek hiánya számos fájó, városi sebet ütött világszerte.

2.4. ÉSZKÖZTELENSÉG

– megújítás a történeti környezet dominanciájának hangsúlyozásával

Az ellenpontozással rokon tervezői magatartás, amelynek során a környezet örökségének fokozott tiszteletben tartását önként vállalt tervezői háttérben-maradás, az új elemek formai, stílusi visszafogottsága biztosítja. Olyan helyzetekben eredményes, amikor az építészeti környezet elég egységes, illetve eléggé gazdag ahhoz, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű impulzussal lássa el a látogatót – s ezért ne legyen szükség markáns, önálló karakterrel bíró szabadter kialakítására.

Példa: Olomuc, Horní náměstí (Felső tér).²⁶ A cseh város történeti magjának közel másfél hektáros megújításának központi eleme ez a mára világhírűvé vált tér. A gyönyörű, sötét tónusú barokk kúton kívül a túlnyomó részt bazalt kockakövel burkolt téren mindössze néhány lámpa és hat vöröses árnyalatú pad áll. A maximálisan tudatos, és a végletekig visszafogott tervezői jelenlét ez utóbbiak festői – de egyben térformáló – elrendezése, és a sötét burkolatban szórta elhelyezett világosabb kőlapok jelzik. Nem sok, de pont annyi, amennyitől a téren járva, vagy azt képen nézve biztatóan új értelmet kap a

sokak által sokat félt és gyakran bírált „szabadter-építészeti üres” fogalma. A tanulmány végén – mintegy tovább hangsúlyozva a felvetett probléma komplexitását – le kell szögezni, hogy egy létrejövő alkotás milyenségében és minőségében a tervezői magatartást, vagyis a választott gondolati utat és stílusi-formai kialakítást súlyos hiba volna kizárólagos tényezőnek tekinteni, hiszen az alkotás folyamatát számos, a tervező személyétől független, objektív körülmény alapozza meg és befolyásolja. Ezek – használati cél, történelmi, gazdasági, földrajzi, közlekedési viszonyok – városi szabadter-tervezésre gyakorolt hatását érdemes további kutatások keretében részletelesen elemezni.

Jegyzet

- 1 A cikk a 2005. évi Lippay-Ormos-Vass Tudományos Ülésszakon elhangzott előadás szerkesztett változata.
- 2 Almási Balázs: 4D - A szabadter használata új dimenziói in: 4D 2006/1
- 3 Akkor még nem írtuk egybe – BPI
- 4 Jámbor Imre: Kertépítészeti tér, szabad tér, zöld tér in: TÁJÉPÍTÉSZE 2000/1
- 5 open space, Freiraum
- 6 A kérdésről ld. Stiles, Richard: Egy nehezen megragadható fogalom, a szabad tér értelmezése - TÁJÉPÍTÉSZE 2000/1
- 7 Almási Balázs: Zöld musta – kalandozás a definíciók dzsungelében in: 4D 2006/2
- 8 Bővebben ld. Balogh Péter István: A szabadterek szerepváltozása a nagy európai városmegújításokban – Doktori Értekezés, BCE, 2004
- 9 Bár rokon fogalmak, de a történeti környezet nyomatékosan nem azonos a műemléki környezettel
- 10 „International Council on Monuments and Sites”
- 11 Román András: Történeti városok Magyarországon a 20. század második felében in: Mű – Emlék – Műemlék 2., Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996
- 12 Várostervezők Európai Tanácsa (CEU), 1995-98
- 13 Innen kezdve természetesen az

„érték és identitás” fogalmi válnak mérvadóvá, s oly sok szakmai vita alapkérdésévé.

14 Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete, Építésügyi Kiadó, Budapest 1954

15 A kritika fontosságáról ld. Möcsényi Mihály: Nincsen harmadik, negyedik D nélkül in: 4D 2006/2

16 Dalányi László: Környezetrachitektúra, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 1998

17 Savoyai Jenő kastélya, tervezője: Girard 1713 – 1736, rekonstrukció: W. Ludwig (1991 – 2005)

18 K. F. Schinkel, P. J. Lenné – 1828-33, megújítás: Atelier Loidl, 1999

19 Gerő és Szabó Kft., Studio Ars Loci Kft., SZIE (BCE) KTT, 2001-2005

20 Turányi Gábor, 2002

21 Szerdahelyi István et..al.: Esztétikai Kislexikon – Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1972

22 Török Péter, 2003

23 Dévényi Sándor, 2003

24 építését 1918-ban fejezték be

25 Ieoh Ming Pei, 1989

26 P. Hajek, J. Hlasek, J. Sepka, 1998-2001

Summary

The goal of the study is to define the concept of urban open space design in historical environments, and to demonstrate, analyze and categorize the possible contemporary planning behaviours and design tendencies.

The starting point of the examination is that the basic characteristics of renewals is how it relates to the present situation or its original version. From this point of view we created two main categories.

The first one is when the designer (or its client) unearthes some values of original ideas that justifies further alignment to them. Subcategories are reconstruction, reconstructive modernisation, stylized modernisation, modernization.

The second one is when he is not, and he creates a brand new urban character. Subcategories: historisation, stylization, contrapunting, minimalism.